

І. РЄПІН У КОНОТОПІ

Чільне місце у портретній галереї Драгомирових займає портрет генерала у техніці акварелі та гуаші пензля Рєпіна з Харківського художнього музею [1]. Загальна постава моделі більше тяжіє до монументальності. Поясне зображення генерала, що одягнений в козачий архалук (різновид жупана) і папаху, який сидить за столом, заваленим паперами, світлою загальною плямою виділяється на темному тлі. Як і на попередньому портреті, одяг прикрашає тільки Георгіївський хрест, який нагадує нам про військові заслуги М. Драгомирова. Але військова відзнака відступає на другий план, а портрет набуває ліричного, майже інтимного звучання.

Як і в деяких інших творах художник у правому верхньому куті робить напис: “М. И. Драгомиров”. У даному разі це сприймається у дусі українського портретного живопису XVIII століття. Та навряд чи це треба сприймати як стилізацію: енергійні підписи художника на його картинах та малюнках свідчать про їх вільне розташування на полі мистецького твору. Наприклад, на акварелі «І. К. Крайтор» (1914) зверху бачимо підпис, зроблений Рєпіним у такому ж стилі, як і на акварельному портреті М. Драгомирова.

На думку І. Грабаря, голова М. Драгомирова у цій роботі «виконана відмінно». З таким твердженням поважного фахівця не можна не погодитися. У цілому мусимо відзначити, що портрет М. Драгомирова, виконаний художником у змішаній техніці, не стільки кількісно, скільки якісно поновлює рєпінську портретну галерею М. Драгомирова. Образ генерала не повторює образ попереднього портрета, але позначений новими рисами, що відтворюють цю людину в іншому образі.

Після переїзду до Києва і призначення там М. Драгомирова Київським, Подольським і Волинським генерал-губернатором, він декілька років відвідував Санкт-Петербург. Туди приїжджав і в січні 1898 р., цьому є документальні підтвердження. На думку І. Зільберштейна, цей портрет М. Драгомирова був написаний саме під час цього чергового приїзду до столиці.

Поява цього «неофіційного» портрета підтверджує симпатію, з якою ставилися один до одного ці вже немолоді люди. Наявність дружніх стосунків між Рєпіним і М. Драгомировим підтверджують спогади сучасників. В одному з таких спогадів йдеться про гостей, які нечасто відвідували художника. Серед них – піаністка Софія Ментер (1848–1918) і генерал Драгомиров. Автор цих спогадів – Людмила Олексіївна Шевцова-Споре (1876–1965), яка була

племінницею дружини Рєпіна В. Шевцової, відмічала, що М. Драгомиров був «великий гастроном» і любив випити. До його приходу скромний стіл Рєпіних прикрашався « /.../ набором всяких дорогих ликеров и коньяков» [2]. В іншому джерелі – щоденнику Т. Толстої – від 4 лютого 1898 р. є запис про те, що вона бачила Рєпіна, який нічого не показав із своїх робіт через те, що прийшли Драгомирови.

У своїй праці І. Зільберштейн стверджує, що акварельна робота була подарована Рєпіним Драгомирову і «хранилась у него на хуторі» [3]. У той же час у листі українського історика, професора Харківського університету Дмитра Багалія (1857–1932), до Рєпіна від 21 лютого 1907 р. дописувач висловлює подяку за готовність художника подарувати портрет Драгомирова. На думку історика, покійний Михайло Іванович був одним із видатних і достойних представників українського народу. У кінці листа Д. Багалій просить надіслати портрети Стасова і Драгомирова до міського промислово-художнього музею [4].

Як бачимо, між твердженням І. Зільберштейна і листом Д. Багалія існує певна розбіжність відносно того, яким чином портрет з драгомирівського хутора міг потрапити знову до Санкт-Петербурга, а звідти від Рєпіна – до Харкова. Чи, може, Рєпін хотів подарувати акварель М. Драгомирову, а потім з якихось, нам невідомих причин, не зробив цього, або після смерті М. Драгомирова твір знову потрапив до його автора? У всякому разі кожна з цих версій потребує документальних підтверджень.

У каталозі творів Рєпіна з колекції Харківського художнього музею, виданого на честь 150-річчя з дня народження художника, зазначається такий спосіб надходження цього портрета до музейної збірки: «Надійшов після 1920 року з Харківського міського художньо-промислового музею (дарунок І. Ю. Рєпіна в 1907 році – ?)» [5]. Художник міг бачити портрет М. Драгомирова разом із іншими своїми творами – портретами С. Любицької (1876) та В. Стасова (1905) – у Харківському художньо-промисловому музеї під час останнього приїзду до Чугуєва у 1914 році. Оглянувши музей, Рєпін залишився задоволеним експозицією своїх творів.

Історія з вищезазначеним портретом дає відповідь ще на одне питання: чи був Рєпін у Конотопі? Один із перших, хто зазначав факт перебування Рєпіна у Конотопі, був український театрознавець і журналіст Всеволод Чаговець, який у газеті «Радянська Україна» (1944 р., 2 серпня) писав з цього приводу: «З Києва Рєпін виїжджав у Конотоп, де проживав зі своєю сім'єю відомий генерал Драгомиров, з яким Рєпін дуже приятелював. /.../ В домі Драгомирових у Конотопі, в кабінеті господаря, на стіні, серед старовинної зброї, висіла копія

цієї картини, зроблена рукою Рєпіна, з відповідним підписом і присвятою. Дехто гадав, що це була не копія, а один з варіантів, яких взагалі Рєпін зробив кілька /.../. Повернувшись з Конотопа, Рєпін розповідав про те, як розкішно частувала його старенька Драгомирова, що була відома своєю гостинністю та знанням української “кухні”. Розповідаючи про всілякі чудові страви і наче смакуючи кожну з них, він перебирав струни гітари і немов ненароком закінчив свої оповідання жартівливою українською пісенькою...» [6]. Якщо проаналізувати цей коротенький уривок із спогадів, мусимо відмітити наявність таких деталей, про які В. Чаговець міг дізнатися тільки від Рєпіна.

Галина Тюменєва у своєму дослідженні «Музика у житті Рєпіна», опублікованому в першому томі «Рєпін. Мистецька спадщина» у кінці 40-х років ХХ ст., відмічала велику роль пісні у житті художника. Вона розповідала про те, як Рєпін, «возвратившись однажды из Конотопа от Драгомировых», весело і жваво ділився своїми враженнями від поїздки, наспівуючи пісню під гітару. Отже, цілком очевидно, що авторка статті мала на увазі спогади В. Чаговця, які можуть бути, безперечно, документом, що підтверджує перебування Рєпіна в Конотопі.

Під час приїзду Рєпіна до Києва наприкінці 90-х років ХІХ ст. В. Чаговець здійснив поїздку на човні по Дніпру разом із Рєпіним і М. Мурашко. У своїй статті Г. Тюменєва наводить цікаві спогади В. Чаговця про цю подію. Чудова тепла весна, квітучі сади, співи солов'їв, величний Дніпро викликали у них піднесений настрій, який знайшов своє втілення у пісні «Додолю верби гне високі». За словами В. Чаговця, Рєпін мав гарний слух і приємний баритон, а співаючий художник «був чудовий».

Цінні відомості повідомив конотопський краєзнавець Іван Рябенко у статті «Рєпін на Сумщині», опублікованій у сумській газеті «Червоний промінь» від 7 травня 1970 року. У ній йдеться про те, що колишній кучер Драгомирових, 86-літній Гнат Романович Кушнеренко, у 1963 р. розповідав, що «художник Ілля Юхимович, як його називав генерал, приїздив до Конотопа в день Успенського ярмарку в 1898 році» [7]. Якщо довіряти цьому джерелу, то Рєпін міг написати портрет М. Драгомирова не в Петербурзі, як повідомляв І. Зільберштейн, а на Конотопщині.

Оскільки Успенський ярмарок був приурочений до Успіння Богородиці – одного із дванадесятих свят, яке відмічається 28 серпня за новим стилем, то проходив він у Конотопі у середині – другій половині серпня. Церковне свято з давніх-давен збігалось зі святом закінчення жатви хлібів, а Богородиця вважалася у народі покровителькою землеробства. Отже, портрет М.

Драгомирова міг бути написаний у цей період або в Конотопі, або на драгомирівському хуторі.

У подальшому українські історики мистецтва, краєзнавці та письменники у своїх працях також відмічали перебування видатного художника в Конотопі. Кандидат мистецтвознавства Ю. Белічко у праці “Україна в творчості І. Ю. Рєпіна” (1963) зазначав, що «З Києва Рєпін на декілька днів їздив до М. Драгомирова на його родинний хутір біля Конотопа» [8]. Автор мав на увазі поїздку художника у 1890 р. до Одеси, звідки той повернувся до Києва, відмовившись від подорожі до Константинополя. Інформація про відвідання Конотопщини цим автором вочевидь ґрунтується на вищезгадані спогадах В. Чаговця.

Один із авторів указує на те, що Рєпін приїжджав до Конотопа «кілька разів» [9]. Серед відвідувачів уже хворого і знесиленого генерала краєзнавець А. Матвієнко також називає Рєпіна [10].

Краєзнавців доповнює і письменник С. Венгловський на сторінках повісті «Ілля Рєпін». Він пише про те, що в тому році, коли М. Драгомирова призначили командувачем Київського військового округу, Рєпін, повертаючись з Одеси: «/.../ побував у нього на хуторі під Конотопом» [11]. Автор документальної повісті «Ілля Рєпін на Нікопольщині» (1993) Павло Богуш також зазначає, що «З Києва Рєпін на декілька днів їздив до Драгомирова в його маєток поблизу Конотопа» [12].

Отже, Рєпін реально міг здійснити таку подорож, адже цей край української Гетьманщини йому був добре знайомий. Так, наприклад, у вересні 1880 р. він відвідав художника Миколу Ге (1831–1894), який мешкав неподалік від Конотопа, на хуторі Іванівському Чернігівської губернії, де той проживав з 1876 року. Цей факт знайшов відображення в мемуарній літературі. У книзі «Далекое близкое» Рєпін писав з цього приводу: «Осенью 1880 года, странствуя по Малороссии для собирания типов и старины для своей картины «Запорожцы», я заехал в имение Николая Николаевича и провел у него двое суток» [13]. Там же він написав і портрет митця. “Портрет М. М. Ге” (1880) є одним з кращих рєпінських портретів, виконаних на рубежі 70-80-х років ХІХ ст. Враховуючи доволі невелику відстань від хутора і залізничної станції Пліски до Конотопа, цілком ймовірно, що відбулася поїздка Рєпіна до «славного сотенного містечка». Отже, Рєпін міг у дійсності декілька разів побувати в Конотопі у М. Драгомирова.

Після виходу у відставку М. Драгомиров мешкав у Конотопі у колишньому будинку своєї сестри, який було придбано генералом у 1890-ті роки. Але й

після відставки М. Драгомиров не забував Рєпіна. В одному з листів просив звернути увагу на молодого митця Дмитра Ільченка.

Дмитро Ілліч Ільченко (1878–1962 ?) народився у селі Соснівка Конотопського повіту Чернігівської губернії. З дитинства виявив неабиякі здібності до малювання та музики. Родичі віддали хлопчика-сироту в навчання до іконописної майстерні при Києво–Печерській лаврі. У подальшому друзі допомогли йому влаштуватися до Київської рисувальної школи, яку заснував художник і педагог Микола Мурашко. Після закриття школи у 1901 р. Д. Ільченко стає учнем Київського художнього училища. Восени 1905 р. вирішує вступати до Академії мистецтв. З метою отримання коштів на проїзд та навчання у Північній Пальмірі звертається до свого земляка-конотопця М. Драгомирова. Важкохворий, за два тижні до смерті, той пише листа з Конотопа 30 вересня 1905 р. до Рєпіна такого змісту: «Глубокоуважаемый Илья Ефимович! Предъявитель сего ученик Киевского художественного училища Дмитрий Ильченко отправляется в Петербург для довершения своего художественного образования. Работ я его не видел, но по отзыву компетентных лиц он даровит и делу предан. Позвольте рекомендовать его Вашему благосклонному вниманию. А я уже почти не встаю и письмо это диктую Соф.[ии] Мих.[айловне] Драгомировой, ныне Лукомская. Будьте здоровы. Искренне преданный и любящий М. Драгомиров» [14].

За участь у революційній агітації серед київських залізничників Д. Ільченко був змушений виїхати на Урал, і зустріч з Рєпіним відбулася лише у 1906 році. Ілля Юхимович схвально оцінив етюди молодого митця та дозволив відвідувати його майстерню. Протягом 1906–1907 рр. Д. Ільченко навчався в Академії мистецтв на правах вільного слухача. Проте хвороба ока не дозволила закінчити навчання, і він знову переїжджає до Києва, де упродовж майже десяти років бере активну участь у культурному житті міста.

Маючи здібність до музики, Дмитро Ілліч гарно співав у церковному хорі, майстерно виконував твори П. Чайковського релігійного змісту. Ще в Київській рисувальній школі він познайомився з майбутнім українським композитором Кирилом Стеценком, а у 1918 р. – з композитором Миколою Леонтовичем.

У спогадах Д. Ільченка про М. Леонтовича, опублікованих у журналі «Музика» за 1925 р., описується його зустріч з композитором. Художник і музикант обговорювали зв'язок між фарбами та звуками. На запитання, чи справді Д. Ільченко робив спроби «дати живі ілюстрації до музичних творів і навіть дуже серйозних», той пояснив, чому для «Місячної сонати» він вибрав саме блідо-зелені і білі кольори. На думку художника, саме ця кольорова гама найбільше

відповідала настрою музичного твору: «Чи можна ж узяти якісь інші кольори, коли навіть акорди сонати дають мотиви коливання проміння і ледве помітні рухи тіней?» [15]. Художник шукав в ескізах іншу кольорову гармонію до сонати, але це призводило до дисонансу. Під впливом знайомства з цими видатними композиторами Д. Ільченко навіть написав картину «Музичний вечір».

За картину «Бандурист» у 1911 р. Д. Ільченко отримав від Академії мистецтв диплом третього ступеня, що надавало йому право викладати малювання та креслення у навчальних закладах із присвоєнням звання «некласного художника». Подекуди його твори знаходять відгук у часописах «Искусство и печатное дело», «Мир искусства». Твори, написані у другій половині 1900-х – першій половині 1910-х років («Останній акорд», «Бандурист», «Князь Святослав біля порогів», «Мітинг поблизу Київського університету у 1905 р.», етюди дніпровських порогів), деякі дослідники оцінюють як грамотні та колоритні [16].

Д. Ільченко брав активну участь в організації та оформленні Всеросійської виставки у Києві в 1913 р., а також в організації Академії мистецтв у цьому місті. У 1937 р. він переїжджає до Нікополя, де працює вчителем малювання. Маючи велику бібліотеку з мистецтва, читав лекції у школах та в різних установах міста, популяризуючи творчість видатних художників. Отже, допомога молодим талантам була органічною рисою натури Репіна.

Перебуваючи у Києві, М. Драгомиров не тільки виконував свої службові обов'язки, але й спілкувався з українськими художниками, зокрема з Миколою Пимоненком (1862–1912). В одному з листів Репін писав про те, як українського художника любив та поважав генерал-філософ: «как щирый хохол, бесконечно восхищался он картинами Пимоненко» [17]. За спогадами А. В. Пимоненко, у 1900-1903 роках художник написав твори “У похід” (1901) та “Повернення з походу” (1902) на замовлення М. Драгомирова. Перша картина експонувалася на ХХХ виставці Товариства пересувних художніх виставок у 1902 р., але її місцезнаходження невідоме. М. Пимоненко зробив авторське повторення цієї роботи, яке зберігається нині у колекції Національного художнього музею України.

Пензлю М. Пимоненка належить і портрет генерала М. Драгомирова (1898), який експонувався на ХХVІ пересувній виставці [18]. На фотографії “Художня майстерня М. К. Пимоненка у Києві,” вміщеній у часопису “Родина“ за 1902 р., № 42, в її правій частині бачимо два портрети на мольберті. На одному з них – зліва – поколінне зображення військового у формі, який за портретною

характеристикою схожий на М. Драгомирова. Час створення портрета збігається у часі з перебуванням генерала у Києві.

Неабиякий інтерес до українського малярства у М. Драгомирова переплітався із цікавістю до українських народних пісень, кобзарів, щирим любителем яких він був. Драгомиров брав активну участь у підготовці та проведенні XI Всеросійського археологічного з'їзду в Києві 1899 року.

Примітки

1. Рєпін, І. Ю. Портрет М. І. Драгомирова. 1898. Папір, акварель, гуаш, 35,7x25,7. Харківський художній музей. Надійшов після 1920 р. з Харківського міського художньо-промислового музею. Дарунок І. Рєпіна у 1907 р. (?). Портрет було передано з Всеукраїнського соціального музею ім. Артема у 1928 р. до Харківського державного художньо-історичного музею за актом № 12 від 6 січня 1928 р., а звідти у вересні 1934 р. – до Української картинної галереї. Експонувався на виставках: XXXIV виставка Товариства пересувних художніх виставок (1906); виставка творів І. Ю. Рєпіна у Державному Російському музеї (Ленінград, 1937); Виставка творів І. Ю. Рєпіна у Державній Третяковській галереї (1957-1958).
2. Новое о Репине. Статьи и письма художника. Воспоминания учеников и друзей. Публикации [Текст] / ред.-сост. И. А. Бродский, В. Н. Москвинов. – [Л., 1968]. – С. 149.
3. Зильберштейн, И. С. Генерал М. И. Драгомиров в изображении Репина (1889-1898 гг.) [Текст] / И. С. Зильберштейн. – С. 196.
4. Рєпин и Украина. Письма деятелей украинской культуры и искусства к Рєпину 1896–1927 [Текст]. – К., 1962. – С. 28.
5. Твори І. Ю. Рєпіна у Харківському художньому музеї. Альбом. Живопис, графіка. До 150-річчя з дня народження [Текст] / авт.-упоряд. : Денисенко О., Лосикова Л., Євтушенко С. – С. 26.
6. Чаговець, В. Рєпін у Києві [Текст] / В. Чаговець // Радянська Україна. – 1944. – 2 серпня. – № 150 (7471). – С. 3. Чаговець Всеволод Андрійович (1877–1950) – український театрознавець, журналіст. Брав участь у формуванні репертуару та режисерській роботі театру М. Садовського.
7. Рябенко, І. Рєпін на Сумщині [Текст] / І. Рябенко // Червоний промінь (Суми). – 1970. – 7 травня. – № 54 (807). – С. 4. Про краєзнавця І. Рябенка (1905 – після

- 1970) див.: Данько, М. Жоржини і поети. З подорожніх нотаток [Текст] / М. Данько // Ленінська правда (Суми). – 1970. – 6 вересня. – № 175 (11979). – С. 3.
8. Белічко, Ю. Україна в творчості І. Ю. Рєпіна. – С. 66.
9. Маленко, Є. Михайло Іванович Драгомиров [Текст] / Є. Маленко // Радянський прапор (Конотоп). – 1985. – 18 жовтня. – № 167 (10400). – С. 2.
10. Вольховський, А. Слава Росії, гордість Конотопа [Текст] / А. Вольховський // Конотопський край. – 1996. – 9 жовтня. – № 81 (12187). – С. 2. А. Вольховський – літературний псевдонім А. Матвієнка.
11. Венгловський, С. А. Ілля Рєпін [Текст] / С. А. Венгловський. – К., 1987. – С. 157.
12. Богуш, П. Ілья Рєпін на Никопольщині [Текст] / П. Богуш. – Днепропетровск, 1993. – С. 35.
13. Рєпін, І. Е. Далекое близкое [Текст] / І. Е. Рєпін; под ред. и со вст. ст. К. Чуковского. – С. 305.
14. Зильберштейн, І. С. Генерал М. І. Драгомиров в изображении Рєпина (1889–1898 гг.) [Текст] / І. С. Зильберштейн. – С. 197.
15. Ільченко, Д. Спогади про М. Д. Леонтовича [Текст] / Д. Ільченко // Музика. – 1925. – № 11–12. – С. 419.
16. Богуш, П. Ілья Рєпін на Никопольщині [Текст] / П. Богуш. – С. 39.
17. Зильберштейн, І. С. Генерал М. І. Драгомиров в изображении Рєпина (1889–1898 гг.) [Текст] / І. С. Зильберштейн. – С. 197.
18. Бурова, Г. Товарищество передвижных художественных выставок в периодической печати [Текст] / Бурова Г., Гапонова О., Румянцева В. – М., 1959. – С. 232.
19. Основні положення статті викладено у вид.: Побожій С. І. Ілля Рєпін і Сумщина [Текст] / С. І. Побожій. – Суми, 2009. – С. 44-51. Рец.: Акічев Ш. Ілля Рєпін і Сумщина [Текст] / Ш. Акічев // Сільські горизонти (Конотоп). – 2010. – 17 лют. - № 15(1883). – С. 4.

Відомості про автора.

Побожій Сергій Іванович – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України», член Національної спілки художників України.